

Małgorzata Czerwińska
Uniwersytet Zielonogórski

Jakość życia osoby z dysfunkcją narządu wzroku w poetyckim zapisie niewidzących twórców — terapia przez sztukę w redukcji obaw i kreowaniu nadziei

Wprowadzenie

Twórczość literacka osób niewidzących nie jest częstym obszarem zainteresowań literaturoznawców. Rzadko zajmują się nią pedagodzy i psycholodzy. Przedmiotem rozważań (głównie krytycznoliterackich) staje się przy okazji wydawania indywidualnych lub zbiorowych tomów prozy i poezji (Czerwińska, 2002a, *Przydział...* 1993). Refleksji poddawana jest twórczość pamiętnikarska, w kontekście metody pamiętnikarskiej w rehabilitacji społecznej (Chodkowska, 1995). Dokończy się także analizy biblioterapeutycznych wartości tekstów niewidzących literatów, np. prozy M. Kaziowa (Czerwińska, 2000). Poezja osób niewidzących stanowi bogaty materiał badawczy, lecz mało doceniany. Podlega głównie analizie literaturoznawczej: teoretyczno- i krytycznoliterackiej (Górski, 1986). Tymczasem aktywność twórcza osób z dysfunkcją narządu wzroku i wynikający z niej materiał literacki stanowią interesujący i wartościowy obszar badawczy, podatny do wieloaspektowych analiz: antropologicznych, filozoficznych, kulturoznawczych, psychologicznych, pedagogicznych. Na podstawie zapisu poetyckiego prześledzić można np. przebieg psychospołecznego procesu przystosowania do niepełnosprawności. Możliwe jest także wnioskowanie o specyfice sfery orientacyjno-poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej i funkcjonowania społecznego niewidzącego autora. Poetycka wypowiedź świadczy o poziomie samoakceptacji i charakterze stosunków interpersonalnych, a to rzutuje na ocenę poziomu integracji społecznej (Czerwińska, 2001).

Znaczącym problemem tyflopedagogicznym, zwłaszcza w sferze praktyki postępowania rewalidacyjnego, jest kwestia postrzegania przez osobę niewidzącą własnej niepełnosprawności, stosunku do samego siebie, do dysfunkcji wzroku, do świata, ludzi, losu, Boga. Niedostatek badań stwierdza się w zakresie terapeutycznych funkcji literatury osób niewidzących — zarówno w odniesieniu do nadawcy komunikatu (autora utworu), jak i jego odbiorcy (różnych kręgów czytelników). Problematykę tę częściej poddawano analizie za pomocą strategii badań ilościowych (Czerwińska, 2002), natomiast pozostaje ona praktycznie nieobecna w obszarze badań jakościowych. W obszarze literaturoznawczym podjęto, jedyną jak dotąd, próbę przeanalizowania wizerunku niewidomego w poezji widzących twórców (Kaziów, 1968). Nie dokonano natomiast porównywalnie głębokiej analizy twórczości poetów niewidzących.

Uwagi metodologiczne

Rozważania niniejsze, aczkolwiek materiałowo dotyczą literatury, nie mają literaturoznawczego charakteru w sensie konwencjonalnym. Dotykają raczej obszaru socjologii literatury, antropologii kulturalnej i społecznej, tyflopedagogiki i tyflopsychologii. Nadrzędnym celem jest próba nakreślenia znaczenia zajmowania się twórczością literacką (poetycką) przez osoby niewidzące dla jakości ich psychospołecznego funkcjonowania. Z kategorii tematycznych wzmiankowanej literatury przywołano kwestię opisu ślepoty i doznań sensorycznych z nią związanych, a także odzwierciedlenie w zapisie poetyckim przebiegu (stadialnego) psychospołecznego procesu przystosowania do niepełnosprawności, w którym niebagatelną (głównie kompensacyjną) rolę ma aktywność twórcza. Zarówno poetycki opis ślepoty i kompensacji sensorycznej (jako istoty kompensacji poznawczej w tego rodzaju niepełnosprawności), jak i doświadczanie psychospołecznych zmian w procesie przystosowania do niepełnosprawności (zwłaszcza kompensacji emocjonalnej) — pozwalają wnioskować o jakości życia osób niewidzących. Wobec powyższego, prowadząc rozważania, kierowano się naczelnymi wskazaniem fenomenologiczno-hermeneutycznymi, nakazującymi skupienie się na tym, co badana „rzecz” sama mówi o sobie, pamiętając równocześnie, że, zgodnie z poglądem E. Husserla, dla człowieka ważny jest tylko ten świat, który samodzielnie konstruuje w swojej świadomości. Podjęto próbę „wejścia” do pojęciowego świata niewidzących poetów, aby zrozumieć, co i jak myślą, jak interpretują własne doświadczenie. Pozostaje to zgodne ze stanowiskiem A. Schutza, zakładającym, że celem badacza jest odkrywanie znaczeń nadawanych światu przez ludzi, a dokonywana interpretacja jest rekonstruowaniem modeli myślowych, jakimi badani posługują się w życiu (Zemło, 1995). Analiza tekstu nawiązuje do hermeneutyki, nakazującej odwołanie się do kontekstu powstania utworu, specyfiki języka, sytuacji autora. Rozważania niniejsze mieszczą się w nurcie badań biograficznych

(studium przypadku), uwzględniając zasady N.K. Denzina: badania muszą obejmować poznanie subiektywnych odczuć, doznań i przeżyć, warunkujących ludzką aktywność; analiza musi uwzględniać kontekst środowiskowy (Nowak, 1998). Pamiętano także o założeniach fenomenograficznych, głoszących, że ludzie nadają światu różne znaczenia, wynikające z jego rozumienia. Sposób nadawania znaczeń zjawiskom, pojęciom jest wypadkową jednostkowej wiedzy o świecie, charakteryzuje kulturowy kontekst interpretacji zjawiska przez jednostkę. Analiza tekstów zmierzała więc przede wszystkim do uporządkowania zawartych w nich myśli, zrekonstruowania przekonań twórców, wydobywania założeń ukrytych, bardzo ogólnej (wstępnej) interpretacji kluczowych kategorii. Nawiązano zatem do analizy leksykalnej słownika frekwencyjnego języka tekstu, analizy znaczeń wyrazów i ich pól semantycznych, a także do analizy opartej na doborze kategorii analitycznych (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989; Leoński, 1989; Łobocki, 2000). W trakcie gromadzenia, klasyfikowania i opracowywania materiału odwołano się do metod: bibliograficznej, analizy dokumentów, otwartego wywiadu pogłębionego, matrycy (Bauman, 2001; Łobocki, 2000). Wyprowadzone z analizy poezji ogólne spostrzeżenia poparto najbardziej adekwatnymi cytatami i odniesiono do uznanej wiedzy tyflogicznej, pedagogicznej (pedagogiki specjalnej) i literaturoznawczej.

Materiałem badawczym w niniejszych dociekaniach uczyniono dorobek literacki 6 niewidzących poetów członków Związku Literatów Polskich: A. Bartyńskiego, J.P. Grabowskiego, Z. Książek-Bregułowej, H. Kuropatnickiej-Salamon, S.L. Machowiaka, J. Stańczakowej. Ich twórczość uznaje się za w pełni dojrzałą, profesjonalną. Dysfunkcja narządu wzroku wystąpiła u wymienionych autorów w dzieciństwie lub wczesnej młodości. Wszyscy mają wykształcenie wyższe humanistyczne. Debiuty literackie miały miejsce w wieku dojrzałym. Łącznie przeanalizowano 370 utworów poetyckich, zamieszczonych w indywidualnych tomikach i antologiach poezji (*Noty biograficzne...*).

Poezja osób niewidzących — wartość terapeutyczna

Spośród wielu ról przypisywanych sztuce (także poezji) na szczególną uwagę zasługują tu, wzajemnie przenikające się, funkcje: diagnostyczne, dydaktyczne (wychowawcze) i katartyczno-kompensacyjne. Poddając ocenie samego twórcę, proces tworzenia i jego wytwór, uzyskuje się wiedzę o osobowości i indywidualności artysty. Analizowana poezja ujawnia stosunek autorów do samych siebie, do własnego inwalidztwa, wyraża poznawcze i emocjonalne doznania z nim związane. W poetyckim opisie ślepoty zwracają uwagę trzy jego aspekty: stosowana terminologia w nazywaniu dysfunkcji, poetycki zapis zjawiska kompensacji sensorycznej oraz poetyckie wyrażenie zjawiska wyobrażeń surogatowych.

Analiza wyłania bogactwo zabiegów poetyckich w celu zdefiniowania ślepoty. Natężenie emocjonalne opisu (metafor) w dużej mierze zależne jest od biograficznych przeżyć autorów (*Noty biograficzne...*): np. w przypadku A. Bartyńskiego i Z. Książek-Bregułowej znaczący wpływ miały doświadczenia wojenne: „że błysk był, że zdało mi się w nim, jakby aż do słońca szyna żelazna dęba stała”; „[...] oczy blednące po salwie” (Książek-Bregułowa, 1986). Lista frekwencyjna określeń i analiza semantyczno-syntaktyczna wskazują, że najczęściej brak wzroku kojarzony jest z: cieniem, szarością, mgłą, czernią i kontrastowany ze światłem, barwą, słońcem. Do najciekawszych, powtarzających się, sformułowań należą: „rzeka ciemności”, „oczy w czerni”, „wielka pustka”, „grube warstwy niewidzenia”, „moja ślepotą” (*Lista frekwencyjna* — J. Stańczakowa); „stroma ciemność”, „bliska noc”, „wiatr ciemności” (*Lista frekwencyjna* — J.P. Grabowski); „skamieniała czerń źrenic”, „oko dotyku”, „góra mroku”, „wystygłe głązy powiek”, „ciemna kropla łzy, zgaszona bólem oka”, „żółkła kora powiek”, „czarna tablica źrenic”, „wzrok palców”, „czarna dolina oka”, „ślepa łza oka”, „wyspa niewidzenia”, „obłok czarny” (*Lista frekwencyjna* — S.L. Machowiak). W opisie swojej niepełnosprawności autorzy nawiązują do pozawzrokowego poznawania rzeczywistości: „[...] przez ucho wchodzi światło i przez ucho świat ożywa” (Bartyński za: *Przydział...* 1993 s. 52 – 53); „dotykam rzeczy czujkami łokci, muskam płetwami dłoni ściany, drzwi”; „[...] ostrożnie oglądam płatki palcami, obwąchuję po psiemu” (Stańczakowa, 1979); „[...] i nie chciałem uwierzyć, że w chaosie blasków i szelestów trwa zapowiedź światła” (Grabowski za: *Przydział...* 1993); „[...] świat na odległość dłoni wydieram z ciemności” (Machowiak, 1998 s. 19); „[...] moje palce, jak źrenice, napęniają się światłem” (Machowiak, 1998 s. 165).

Znaleźć tu zatem można wyraźne odniesienie do kompensacyjnej funkcji zmysłu dotyku i słuchu, tworzenia się schematów dotykowych i słuchowych oraz teorii tworzenia się dynamicznych układów strukturalnych w obrębie I i II układu sygnałowego — jako typowych procesów sfery orientacyjno-poznawczej osoby niewidzącej (Grzegorzewska, 1964; Pilecka, 1987). Analiza semantyczno-syntaktyczna wskazuje także na obecność odniesień do zjawiska wyobrażeń surogatowych (zastępczych): „[...] zieleń, mowa ptaków, kwitnienie — mogło raz jeszcze wiosną przyjść po mnie, by nigdy już nie być wspomnieniem” (Książek-Bregułowa 1986); „[...] stary jesion wdziera się do pokoju mego niewidzenia, w zielonkawej mgłę, w rozśpiewanej koronie ptaków” (Stańczakowa, 1984b); „[...] róża wychyla się z ciemni ślepoty w moją widzącą przeszłość” (Stańczakowa, 1979); „Zapamiętałem jodły. Kiedy budzi się świt, jodły są miedziane” (Machowiak, 1982).

Zgodnie z wiedzą tyflopsychologiczną (Pilecka, 1987), konstruowanie wyobrażeń surogatowych wspomagane jest II układem sygnałowym (mową, instrukcją słowną) — czego dowód znaleźć można w zapisie poetyckim: „[...] opowiedz mi świat twoich przeżyć, opowiedz mi świat twojej wyobraźni, a stroma ciemność i bliska noc nie przeszkodzą mi słuchać w melodii światła wiosny [...] słowa twoje,

słowa są moim spokojem i nadają im barwę spojrzenia wszystko widzących oczu...” (Grabowski za: *Przydział...* 1993 s. 75).

Specyfiką procesów poznawczych u osób ociemniałych jest zmniejszająca się w czasie trwałość zachowanych w pamięci wrażeń i spostrzeżeń wzrokowych, co rodzi negatywne emocje (niepokój, lęk), a czemu daje wyraz zapis poetycki: „[...] trochę już zapomniałam, jak to jest z perspektywą”; „[...] przez lata ślepoty, ucieka pamięć widzianego” (Stańczakowa, 1979).

Interesującym, aczkolwiek niewystarczająco zbadanym, zjawiskiem sfery poznawczej osób niewidzących jest tzw. widzenie pozazmysłowe. W zapisie poetyckim daje temu wyraz J. Stańczakowa: „[...] tylko te kolory, które mnie nachodzą. Leżę w ciemności. Cała przestrzeń złocista powoli zmienia tonację, różowieje, potem przechodzi w czerwień, zasnuwa się fioletem” (Stańczakowa, 1984a); „[...] widzę teraz plażę. Jak to, ty widzisz? Tak po mojemu, odwrotnie. Im dalej od wydarzenia, staje się ono wspomnieniem jakby widzącego człowieka. A kolory? [...] dla mnie tamta scena jakby była widziana w kolorach. To taki malutki obrazek? Nie, to trójwymiarowe w mojej głowie...” (Stańczakowa za: *Przydział...* 1993 s. 146).

Analizowana poezja zawiera wzruszające obrazy tęsknoty za widzeniem, odpominanie dawno oglądanych widoków, próby widzenia zastępczego, a także odmowę widzenia, lęk przed nim: „[...] skąd we mnie tyle lęku przed otwarciem drzwi do widzenia” (Machowiak, 1998 s. 35). Znamienne jest opisywanie ślepoty za pomocą antytezy — światła, barw, wyobrażeń i wizji wzrokowych. Wielorakość i częstotliwość określania swego inwalidztwa świadczy o potrzebie werbalizacji problemu, szczególnie intensywnie wyrażanej w tomikach debiutanckich. Twórczość poetycka pomaga zatem autorom w identyfikacji z sytuacją utraty wzroku, służy redukcji lęku.

Ekspresja poetycka skłania autora do refleksji nad sobą i własnym życiem, w czym zawiera się jej funkcja dydaktyczno-wychowawcza. Jeśli poprzez akt twórczy (uprawianie poezji) dochodzi do osiągania równowagi psychicznej, rozładowania i przezwyciężenia frustracji, depresji, konfliktów wewnętrznych, urazów — można wnioskować o wypełnianiu przez ekspresję twórczą funkcji katartyczno-kompensacyjnej. Zapis poetycki ujawnia dużą różnorodność stanów emocjonalnych podmiotu lirycznego, zgodną z doznaniem właściwymi dla poszczególnych stadiów psychospołecznego procesu przystosowania do niepełnosprawności (Kowalewski, 1998). W matrycy poetyckiego opisu emocji występują zarówno emocje negatywne (zwłaszcza we wczesnej twórczości), jak i pozytywne (właściwe bardziej późniejszym utworom w dorobku autora) (Matryca opisów emocji). Wśród najczęściej wyrażanych uczuć jest lęk: „[...] ze światła rodzi się noc. Tylko kto mnie ocali z czarnej ziemi oka?” (Machowiak, 1998 s. 48). Często pojawia się także psychiczne cierpienie, ból: „[...] ból, co mieszka we mnie, usypiam co dnia, na uwięzi trzymam, aby nie zabrzmiał nade mną śmiech ludzi, co zowią się braćmi moimi”; „Śpiewam mój ból, by mniej bolał, gorycz — by nie tak gorzko było, a żal — by lżej płynęły łzy” (Książek-Bregułowa, 1986); „Zaniechaj-

cie poszukiwań. Nie przepadłem bez wieści. Jestem w środku cierpienia” (Machowiak, 1998 s. 59). Znamienna jest również obecność buntu wobec losu, Boga: „[...] mnie podobnych Łazarzy obok leżało tysiące, a Bóg się zamknął u siebie i nic nie słyszał” (Książek-Bregułowa, 1986); „Może to Bóg zasłonił mi oczy czarną przepaską, żebym widziała niewidziane?” (Stańczakowa, 1984a); „Między moją wiarą a moim Bogiem — zwątpienie...” (Machowiak, 1998 s. 75).

Analiza tekstów ujawnia także zapisy uczuć pozytywnych, wśród których dominuje radość, utożsamiana z radością i afirmacją życia, empatią: „Spacerować niedziela, spacerować nocą, spacerować z Tobą. I jak szaleniec wiersz napisać, że kocham to wszystko na ślepo [...]. Kocham ten świat, mimo wielkiej nocy” (Bartyński za: *Przydział...* 1993 s. 24); „[...] śpiewam, krzyczę: kocham, wielbię cię, życie” (Książek-Bregułowa, 1986); „[...] mówią: niewidoma, nie-szczęśliwa. A ja szczęśliwa. A dlaczego? Że pada śnieg” (Stańczakowa, 1979). Jakościowe zmiany emocji są determinowane obronnymi mechanizmami transformacji i racjonalizacji: „Próbuje pogodzić się z tym i nie wiem, ile pomoże mi to, co zdążyłem zobaczyć, zrozumieć i przeżyć, a ile to, czego już na pewno nie doznam” (Grabowski za: *Przydział...* 1993 s. 82); „[...] i znów z klęczek się dźwigam, ze wzniesioną głową” (Książek-Bregułowa, 1986); „[...] ciemność żrenic nie jest nocą ostateczną. Radością jest trwanie w oceanie życia” (Machowiak, 1982); „[...] jeden pozostał tobie wybór — przed oczy wrócić Pana”; „[...] Panie, ja w Twoim blasku stałem się więźniem nocy”; „Naucz mnie mówić, Boże. Jestem ubogi w słowa [...]. Jesteś światłem, dlatego nie mogę Ciebie widzieć. Naucz mnie dziś milczenia, miłości w każdym słowie” (Machowiak, 1998 s. 112 – 113, 115); „A ta, która znalazła, która już odgadła niejedno wczoraj i niejedno dzisiaj — to kto? A ta, która spokojnie orzeka, osądza, pobłaża faktom, toleruje zamęt — to kto? A ta, która jak maniak wiedzę niezdarnie płacze, nie rozumie, choć wie — to kto? Podejrzewam, że tamta ze wspomnień i zdjęcia, odległa taka i ta całkiem nowa — to ja” (Kuropatnicka-Salamon, 1990). Obserwuje się stopniowe rozszerzanie obszarów tematycznych wypowiedzi poetyckiej: codzienne sprawy jednostkowej egzystencji i uniwersalne problemy ogólnoludzkie — rozważane z punktu osoby niewidzącej i z pominięciem aspektu inwalidztwa (*Matryca kategorii tematycznych...*).

Warto tu tylko przytoczyć przykładowe wypowiedzi poetyckie, odnoszące się do specyfiki funkcjonowania osoby niewidzącej, tj. orientacji przestrzennej i samodzielного poruszania się oraz posługiwania się systemem Braille’a: „Leżę pod jałowcem. Obok laska. I nie chcę się ruszyć i nie chcę iść, bo tyle tych stukań, potykań” (Stańczakowa, 1984a); „Moja wiosna jest doniczkowa, w rozmiarach, których można dotknąć” (Stańczakowa, 1987); „Czworonogi przyjaciel niesie blask oczu i niepewność przejścia...”; „Punkcikami Braille’a układam świat, na pocięte wymiarowo kartki” (Machowiak, 1982); „Tłum spojrzał w oczy białej lasce, która na krawężniku czekała zmęczona, natężyła żrenice słuchu, całowała stopą kamienie ulicy...” (Machowiak, 1986).

Identyfikacja zakresu emocji i obszarów problemowych (tematycznych) zapisów poetyckich oddaje pośrednio sytuację psychospołeczną osoby niewidzącej, ale także pozwala wnioskować o kompensacyjnej roli ekspresji twórczej i jej wpływie na proces przystosowania do niepełnosprawności osób piszących. Stosunek do własnej ekspresji twórczej jest obszernym polem tematycznym, obecnym w twórczości każdego poety. Przykładowo warto więc przytoczyć reprezentatywną wypowiedź poetycką S.L. Machowiaka: „Nie lękajcie się wierszy, starych znajomych, na nowo spiętrzonych słów”; „Słowom trzeba odkupienia. W pustym brzmieniu potaniały myśli. Wołam o powrót do znaczenia” (Machowiak, 1986); „[...] Dziś zgasło we mnie światło. Nocą żrenic zapalę nawet serce kamienia. Opłynę wszystkie brzegi słowem — światłem”; „Słowem potrafię wszystko. W nim zamknęło się wczoraj. Ono otworzy jutro. Dziś zgasło we mnie światłem” (Machowiak, 1998 s. 74).

Poetycka kreatywność uznawana jest przez niewidzących autorów za bezpieczną płaszczyznę interakcji społecznych i czynnik pozytywnie kształtujący samoocenę: „[...] teraz uciekam przed zbrodnią czarną twarzą wiersza. Jesteście więksi ode mnie tylko o światło” (Machowiak, 1986). Deklaracja poetycka pozostaje tu zgodna z wypowiedzią z wywiadu pogłębionego: „Twórczość jest uzupełnieniem mojej niepełnosprawności, jest mocą na przeciwstawienie się losowi, jest dopełnieniem życia, ona czyni mnie pełnosprawnym i pomaga mi dzielić się z innymi tym, co posiadam, jest moją radością” (Machowiak, 2002).

Poszukując motywów swej poetyckiej ekspresji, autorzy dają równocześnie świadectwo odpowiedzialności za słowo: „Dlaczego piszę? Sobie, ludziom, Bogu? Przed bramą nieba Anioł otwiera tom poezji. Boję się, czy zrozumie. To są obrazy ziemi, wysłane do Boga, na adres człowieka”; „Jaki mam wybrać temat? Czy potrafię na twarz wydobyć uśmiech, słońcem zgasić cierpienie, słowem — ból? Wiem jedno — nie wolno mi wnieść słów za dużo, nawet o jeden wers” (Machowiak, 1998 s. 80, 51).

Wyznanie liryczne uzupełnić wypada wypowiedzią autora na temat warsztatu twórczego: „Kiedy przylgnie do mnie jakaś myśl, obraz, sytuacja, często chodzę z tym pomysłem dość długo, obracam go na wszelkie sposoby. Próbuję go zapisać najczęściej brajlem, potem dopiero nanoszę w komputer. Wielokrotnie zmieniam ten zapis, zanim ujawnię go pierwszej osobie prywatnie, czy na spotkaniu kolegów-poetów” (Machowiak, 2002).

Poezja uwalnia autora i odbiorcę od subiektywnych ograniczeń i zahamowań. Przywraca wolność osądu. Umożliwia rozpoznanie prawdy o sobie. Ułatwia kontakt z drugim człowiekiem. Kompensuje wartości nie posiadane. Nie ogranicza rzeczywistości do pojęć czasu i przestrzeni, lecz odsłania ją w wymiarze jakościowo-aksjologicznym, pobudzając wyobraźnię, stymulując myślenie analogiczne. Niejednokrotnie jest formą ucieczki od trudnej rzeczywistości w lepszy świat marzeń i fantazji. Realizuje potrzebę czasoprzestrzennego rozszerzenia granic jednostkowego istnienia, wzbogacenia własnej egzystencji, symbolicznego poznania

tego, co jest udziałem innych ludzi. Twórczość poetycka ma zatem walory kompensacyjno-katarktyczne, a akt jej tworzenia służy samorealizacji i pobudzaniu kreatywności (Dziemidok, 1976). Ekspresja twórcza osób niewidzących służy minimalizowaniu barier psychicznych (inhibitorów): percepcyjnych, umysłowych, emocjonalno-motywacyjnych, osobowościowych. Wspomaga działania transgresyjne — autokreacyjne i twórcze (symboliczne). Wspomaga rozwój myślenia obrazowego i wyobraźni. Autobiograficzny zapis poetycki wskazuje na poziom samowiedzy niewidzących autorów. W wypowiedzi lirycznej zawarte są dojrzałe odpowiedzi na pytania: Dlaczego jestem? Jaki jestem? Jaka jest historia mojego rozwoju? Czym się wyróżnia obecny etap mojego życia? Do czego dążę? Ujawniona w twórczości, bogata samowiedza, pogłębiana w „potyczkach” z rzeczywistością, ma znaczenie osobotwórcze (autokreacyjne) i integracyjne (wspiera relacje interpersonalne). Poezja identyfikuje stany psychiczne, nieobce psychice osób niewidzących: nadmiar silnych napięć i niepokojących emocji, deprywacja przeżyć urozmaiconych, atrakcyjnych, intensywnych, wewnętrzne konflikty motywów dążeń i emocji, pragnień. Sposobem utrzymania równowagi psychicznej jest twórczość poetycka — kreator nadziei. Ona właśnie, nawiązując do ontologicznej kategorii godności osobowej i horyzontu przygodności egzystencjalnej, ukazuje sens psychospołecznego funkcjonowania osoby niewidzącej — w perspektywie podmiotowej i przedmiotowej.

Rozważania niniejsze stanowią także potwierdzenie wychowawczych funkcji sztuki, przejawiających się w: oczyszczającym działaniu wzruszeń estetycznych, pogłębianiu kultury współżycia poprzez kształtowanie różnorodnych, bezinteresownych więzi społecznych na terenie fikcji i stosunków pomiędzy żywymi ludźmi, pogłębianiu plastyczności umysłu i wrażliwości uczuciowej, podniecającym wpływie obrazów rzeczywistości i wizji artystycznych, związanych z tokiem spraw społecznych (Ossowski, 1997).

Uogólniając, wypada zauważyć, że twórczość sprzyja realizacji istotnych potrzeb psychicznych: wyrażania siebie, ekspresji, poczucia własnej wartości i znaczenia, przeżyć estetycznych i samourzeczywistnienia (Maslow, 1990). Ekspresja twórcza jest stymulatorem rozwoju poznawczych, instrumentalnych i neotycznych zasobów osobowości (Pilecka, 1999).

Należy jednak zauważyć, że sprowadzanie twórczości niewidzących poetów wyłącznie do charakteru autotematycznego i kompensacyjnego, jest niesprawiedliwym jejubożeniem. Poezja ta wyrasta przede wszystkim z potrzeby tworzenia, potrzeby twórczej samorealizacji, kształtowania obrazu świata i przekazania jego własnej wizji, a tym samym — wyrażenia siebie. Właśnie dlatego poezja ta idealnie integruje się z nurtem współczesnej liryki: zmagając się z całym bogactwem problematyki ludzkiej i stara się dociekać najbardziej zawiłych sensów życia oraz największych zagadek człowieczego losu. W wywiadzie pogłębionym S.L. Machowiak wyznaje: „Wtopiłem się w środowisko twórców — osób pełnosprawnych i nie czuję się innym. [...] Jestem traktowany jako liczący się twórca, pod wzglę-

dem wydanych książek i pod względem formy, jaką uprawiam. [...] Uważam, że moja twórczość znajduje dużo miłośników” (Machowiak, 2002). Warto więc wzbogacić niniejsze rozważania o podstawowe uwagi literaturoznawcze.

Poezja osób niewidzących — uwagi literaturoznawcze

Wiersze niewidzących twórców są równoprawne z całą powszechną ekspresją poetycką współczesnej polskiej literatury. Ich autorom nie można zarzucić, że z własnej niepełnosprawności czynią argument artystyczny w zdobywaniu miejsca w literaturze. Twórczość niewidzących poetów, jak współczesna polska poezja w ogóle, brzmi głosami wybitnymi i nieudanymi, grafomańskimi, (Górski, 1986; *Przydział...* 1993). Poezja ta jest wielce zróżnicowana tematycznie i artystycznie. Jej największa oryginalność tkwi w dociekaniu wizualności, we wrażeniu, że jej autorzy „widzą za dużo”. Głównym jej tematem jest „magia niewidzenia”, w której to arcyformule mieści się praktycznie całokształt spraw niewidomych: cały psychofizyczny i społeczny wizerunek osoby niewidzącej, świat jej przeżyć, doznań, przemyśleń, postawa życiowa i filozoficzna. Poezja ta cechuje się zróżnicowanym poziomem warsztatu artystycznego. Wiersze J. Stańczakowej są kunsztownie wymodelowane, precyzyjne, idealnie łączące formę i treść. Pozwala to autorce z nawet najbardziej rodzajowych epizodów i scenek środowiskowych wyprowadzić uniwersalne treści ludzkie. Poezja S.L. Machowiaka odznacza się oszczędnością słowa i abstrakcyjną metaforą w stylu: „kredą palców kreślę znak”. Autor jest ascetycznie wręcz powściągliwy i zdyscyplinowany poetycko. Jego liryki, nasycone energią zwięzłości, budowane są na opozycjach światła i cienia, a w podtekście — dobra i zła, życia i śmierci. Stosowana antyteza to zderzone ze sobą przeciwstawne obrazy, sprzeczne pojęcia, wykluczające się sensy. Eksplodują one zaskakującymi wizjami o wieloznacznej wymowie. Poezję J.P. Grabowskiego cechuje ambicja poznawcza i artystyczna. Fraza wiersza odznacza się rozmachem, a wizja poetycka — intensywnością i gęstością obrazowania. Ta nastrojowa twórczość ma wiele oryginalnych sformułowań poetyckich i metafor. Poezję Z. Książek-Bregułowej cechuje kreślenie sytuacji lirycznej za pomocą barwnego widzenia pozazmysłowego. Poezja H. Kuropatnickiej-Salamon jest głęboko realistyczna, co ujawnia się w niezwykle wyrazistym, bogatym w szczegóły, rysunku sytuacji lirycznych. Wiersz A. Bartyńskiego pozostaje bardzo malarski i melodyjny, gęsty od oryginalnych metafor, łączący język literacki z kolokwialnym.

Należy zauważyć, że poezja niewidzących twórców często pisana jest zdaniowym wierszem wolnym (emocyjnym), wierszem bezrymowym (białym). Jest to liryka osobista. Podmiot indywidualny wyraża zarówno własne doświadczenia, jak i uczucia uogólnione, ponadczasowe, pokoleniowe. Podmiot zbiorowy występuje rzadko. O podmiocie autorskim można mówić wówczas, gdy poeta odnosi się do braku percepcji wzrokowej. Kreacja ja lirycznego i świata przedstawionego

wskazuje na lirykę bezpośrednią i pośrednią. Lirykę przedstawiającą wypełniają np. wizje senne, opisy przyrody i otaczającej rzeczywistości.

Odbiorca (adresat) wypowiedzi poetyckiej bywa określony (wyraźne „ty” poetyckie), jak i projektowany. Sytuację liryczną (wewnętrzna sytuacja komunikacyjna) wypełnia przede wszystkim podmiot przeżywania (sytuacja wypowiedzenia). Zastosowanie sytuacji przedstawienia opiera się na poetyckich obrazach rzeczywistości lub na wizjach sennych.

Dominuje liryka wyznania i zwrotu do adresata. Liryka opisowa i narracyjna nawiązuje do codziennej rzeczywistości, a bohater liryczny jest w nią uwikłany. Występuje także liryka społeczna. Obraz poetycki (obrazowanie) często wywodzi się z języka potocznego (liryka mimetyczna). Występuje także liryka kreatywna, w której wykorzystywane jest obrazowanie przekształcające (deformujące rzeczywistość). Obrazowanie fantastyczne odnosi się np. do wizji sennych, przesyconych przenośniami i metaforami. Zagęszczony, „nieprzezroczysty” język tej poezji odznacza się często celnymi sformułowaniami. Obrazowanie niejednokrotnie operuje adekwatnymi korelatami barw i jasności, pojęciami przestrzennymi i wizualnymi.

Charakter semiotyki, semantyki i syntaktyki nie zawsze wskazuje na sensoryczną niepełnosprawność autora. Nie można zatem oceniać tej twórczości wyłącznie przez pryzmat inwalidztwa autora. Jest to profesjonalna twórczość poetycka i byłoby niesłusznym, a dla samych autorów krzywdzącym, zawężanie jej źródeł do zachwianej homeostazy, niepełnosprawności twórcy (Dąbrowski, 1980).

Zakończenie

Opracowanie niniejsze ma charakter wstępnych rozważań. Nie pretenduje do miana wyczerpującej analizy, lecz raczej sygnalizuje możliwości badawcze. Wszystkie sygnalizowane wątki analiz wymagają metodologicznego i merytorycznego pogłębienia, co będzie przedmiotem odrębnej publikacji. Już teraz jednak można podjąć próbę wskazania postulatów badawczych. Rozważania niniejsze lokują się na poziomie grupowym studiów biograficznych (zbieranie historii życiowych zgrupowanych wokół wspólnych tematów, problemów). Zasadne wydaje się także prześledzenie za pomocą materiału poetyckiego indywidualnych historii życia poszczególnych twórców (poziom indywidualny studiów biograficznych), a następnie dokonanie analizy porównawczej. Interesujące może okazać się przeprowadzenie analizy poetyckich losów według koncepcji trajektorii cierpienia (Schutze, 1997). Poetycki zapis pozwala bowiem na identyfikację kategorii: anomii, pęknięcia życiowego, przysłonięcia, osoby dotkniętej, aktora, relewancji, re-normalizacji. Poezja niewidzących twórców oddaje model przebiegu trajektorii — jest zapisem „anatomii” cierpienia i uwalniania się z niego.

Zasadne są badania twórczości literackiej osób niewidzących w kontekście zaspokajania poprzez akt twórczy potrzeb psychicznych, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeby samourzeczywistnienia. Istotne wydaje się także opisanie recep-

cji wzmiankowanej twórczości, w czym należy odwołać się do rozwiązań metodologicznych nauk bibliologicznych. Ważne jest tu m.in. zbadanie, na ile twórczość literacka osób niewidzących jest wydawana, promowana i czytana bez protekcjonizmu, etykietowania, naznaczania. Wskazaniem dla praktyki postępowania rewalidacyjnego byłoby włączenie aktywności twórczej w zakresie literatury do oddziaływań terapii przez sztukę, rozumianej najprościej — jako pełna czci opieka, która umożliwia świadome przeciwstawienie się poprzez wprowadzanie własnych zamysłów w otaczający świat, tendencjom rozpadu, bezruchu, uzależnienia (Czerwińska, 2002b; Wojciechowski, 1997).

Bibliografia

- Bauman, T. (2001), Strategie jakościowe w badaniach pedagogicznych. [w:] Pilch T., Bauman T.: *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa.
- Chodkowska, M. (1995), Funkcje metody pamiętnikarskiej w zwiększaniu efektywności rehabilitacji i integracji osób niepełnosprawnych. [w:] *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie. Socjalizacja i rehabilitacja*. (Red.) M. Chodkowska. Lublin.
- Czerwińska, M. (2000), Biblioterapeutyczna wartość twórczości prozatorskiej Michała Kaziowa. *Acta Universitatis Vratislaviensis* nr 2290: Bibliotekoznawstwo XXIII. Wrocław, s. 135 – 151.
- Czerwińska, M. (2001), Integracyjna wartość twórczości niewidomych poetów. Biblioterapeutyczna analiza poezji Krystyny i Jacka Rosów. Ogólnopolska Konferencja Naukowa nt.: „Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej. Wyzwania nowego stulecia”. Kazimierz Dolny, 20 – 21. 04. 2001 r. (w druku).
- Czerwińska, M. (2002a), *Niepełnosprawność i osoba niepełnosprawna w polskojęzycznej literaturze pięknej i naukowej. Bibliograficzny warsztat biblioterapeuty*. Warszawa.
- Czerwińska, M. (2002b), Terapia przez sztukę. Metoda rewalidacji czy „sposób na życie” osób niepełnosprawnych. *Nasze Forum. Kwartalnik Pedagogiczno-Terapeutyczny* nr 2 – 3, s. 52 – 58.
- Czyżewski M., Rokuszewska-Pawełek, A. (1989), Analiza autobiografii Rudolpha Hossa. [w:] Sułek, A., Nowak, K., Wyka A. (Red.), *Poza granicami socjologii ankietowej*. Warszawa.
- Dąbrowski, K. (1980), Psychonerwica a twórczość literacka. *Zdrowie psychiczne* nr 1, s. 7 – 15.
- Dziemidok, B. (1976), Katartyczno-kompensacyjna funkcja sztuki. [w:] *Sztuka i społeczeństwo. Kreatywne funkcje sztuki*. Kuczyńska, A. (Red.), Warszawa.
- Górski, K. (1986), Nadwidzenia. *Regiony* nr 1 – 4, s. 5 – 9.

- Grzegorzewska, M. (1964), *Wybór pism*. Warszawa.
- Kaziów, M. (1968), *Postać niewidomego w oczach poetów*. Wrocław.
- Kowalewski, L. (1998), Psychologiczna i społeczna sytuacja dzieci niepełnosprawnych. [w:] Obuchowska, I. (Red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Warszawa.
- Książek-Breguła, Z. (1986), *Śpiewam mój ból*. Warszawa.
- Kuropatnicka-Salamon, H. (1990), *W lustrze*. Wrocław.
- Leoński, J. (1989), Niektóre postacie współczesnej historii Polski. O zastosowaniu analizy pól semantycznych do badania autobiografii robotniczych. [w:] Sulek, A., Nowak, K., Wyka A. (Red.), *Poza granicami socjologii ankietowej*. Warszawa.
- Lista frekwencyjna określeń ślepoty w twórczości poetyckiej osób niewidzących. (mps arch. aut.).
- Łobocki, M. (2000), *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków.
- Machowiak, S.L. (1982), *Noce ze słońcem*. Warszawa.
- Machowiak, S.L. (1986), *I było światło*. Warszawa.
- Machowiak, S.L. (1998), *Do światła*. Poznań.
- Machowiak, S.L. (2002), *Otwarty wywiad pogłębiony*. Poznań (mps arch. aut.).
- Maslow, A. (1990), *Motywacja i osobowość*. Warszawa.
- Matryca kategorii tematycznych twórczości poetyckiej osób niewidzących. (mps arch. aut.).
- Matryca opisów emocji w twórczości poetyckiej osób niewidzących. (mps arch. aut.).
- Noty biograficzne niewidzących poetów. (mps arch. aut.).
- Nowak, A. (1998), Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych. [w:] Palka, S. (Red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*. Kraków.
- Ossowski, S. (1997), *O wychowawczych potencjach twórczości artystycznej*. [w:] Wojnar, I. (Red.), *Teoria wychowania estetycznego*. Warszawa.
- Pilecka, W. (1987), *Wybrane zagadnienia tyflopsychologii*. [w:] Wyszynska, A. (Red.), *Psychologia defektologiczna*. Warszawa.
- Pilecka, W. (1999), Zasoby osobowości szansą kreatywnej adaptacji osób z głębokimi wadami wzroku. [w:] Pilecki, J., Kozłowski, M. (Red.), *Rehabilitacja oraz edukacja dzieci i młodzieży z dysfunkcjami narządu wzroku*. Kraków, s. 47 – 58.
- Przydział na świat. Antologia polskich poetów niewidomych*. Kielce 1993.
- Schutze, F. (1997), Trajektoria cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej. *Studia Socjologiczne*, nr 1.
- Stańczakowa, J. (1979), *Niewidoma*. Warszawa.
- Stańczakowa, J. (1984a), *Depresje i wróżby*. Warszawa.
- Stańczakowa, J. (1984b), *Magia niewidzenia*. Warszawa.
- Stańczakowa, J. (1987), *Na żywo*. Warszawa.
- Wojciechowski, A. (1997), Problemy terapii przez twórczość. [w:] Dykcik, W. (Red.), *Pedagogika specjalna*. Poznań s. 359 – 365.
- Zemło, M. (1995), Fenomenologiczna metodologia A. Schutza. *Principia*, nr 13 – 14.